

Черняк А. М.,
кандидат юридичних наук,
співробітник Служби безпеки України

ОПЕРАТИВНІ ПІДРОЗДІЛИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО ОБМІНУ

Визначено перелік та функції оперативних підрозділів, уповноважених протидіяти злочинній діяльності у сфері міжнародного студентського обміну. Окреслено юридичні проблеми, що мають місце у діяльності підрозділів, компетенцію яких становить протидія вказаним кримінальним правопорушенням. Визначено шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: злочини у сфері міжнародного студентського обміну, оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність, кримінальний процес.

Определен перечень и функции оперативных подразделений, уполномоченных противодействовать преступной деятельности в сфере международного студенческого обмена. Определены юридические проблемы, имеющие место в деятельности подразделений, компетенцию которых составляет противодействие указанным уголовным правонарушениям. Определены пути решения этих проблем.

Ключевые слова: преступления в сфере международного студенческого обмена, оперативные подразделения, оперативно-розыскная деятельность, уголовный процесс.

Важливість міжнародного студентського обміну для нашої держави завжди була значною. За останні п'ять років кількість іноземних студентів в Україні зросла більш ніж на 50%, відповідно суттєво збільшились надходження до державного бюджету України, а враховуючи трьохразову девальвацію національної валюти та те, що потенційні іноземні студенти сплачують за навчання у іноземній валюті, відповідні надходження у державний бюджет

збільшились у понад два рази. Окрім цього, потрібно констатувати й іміджеву важливість навчання в нашій державі значного числа іноземних студентів з різних континентів.

Водночас, слід зазначити, що разом з позитивними аспектами розвитку міжнародного студентського обміну, зростає й рівень злочинності в указаній сфері. Значно почастишали випадки використання обміну студентами як прикриття для нелегальної міграції, яка поєднується

ся з контрабандою предметів і речовин, заборонених для вільного обігу, тероризмом, шпигунством тощо. З метою попередження та припинення вищевказаних негативних проявів постає нагальна потреба в ефективній протидії протиправним діям у міжнародному студентському обміні нашої держави. Чи не головну роль у цій справі відіграють оперативні підрозділи правоохоронних органів.

Мета статті – визначити перелік та функції оперативних підрозділів, уповноважених протидіяти злочинній діяльності у сфері міжнародного студентського обміну.

Окремі питання правових та організаційних засад діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців: С. В. Абула, О. М. Бандурки, О. І. Бастрикїна, Р. І. Благути, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, В. О. Глушкова, М. Л. Грібова, О. М. Гуміна, П. В. Дерев'янка, В. І. Єлінського, В. М. Ісакова, О. В. Керевича, А. М. Кислого, В. А. Колесника, О. Б. Комарницької, Л. М. Лобойка, Б. Є. Лук'янчикова, Є. Д. Лук'янчикова, Є. М. Моїсєєва, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. М. Перепелиці, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, О. С. Старенького, О. Ю. Татарова, В. В. Топчія, В. Г. Уварова, М. С. Цуцкїрдзе, М. О. Шиліна, М. Є. Шумили, А. А. Щадила, О. О. Юхна та ін.

Завдяки працям вітчизняних і зарубіжних учених у цілому створено теоретичне підґрунтя для вдосконалення системи, структури та діяльності оперативних підрозділів. Разом з тим вивчення діяльності оперативних підрозділів як суб'єктів виявлення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну сьогодні бракує уваги.

Визначення переліку оперативних підрозділів, компетенцію яких становить протидія злочинам у сфері міжнародного студентського обміну, має ґрунтуватися на визначенні переліку конкретних кри-

мінальних правопорушень, що вчиняються у цій сфері.

Насамперед, це злочини, пов'язані з нелегальною міграцією. У науковій літературі слушно зазначають, що під нелегальною міграцією необхідно розуміти вид міжнародної міграції, який є добровільним (майже завжди незаконним) переміщенням через державний кордон країни-призначення осіб, що не є її громадянами або не мешкають постійно на її території, без дотримання ними вимог для законного в'їзду, з використанням підроблених в'їзних документів або без таких, самостійно або за допомогою окремих посередників чи організованих груп з подальшим отриманням останніми фінансової або іншої матеріальної користі, а також проживання таких осіб на території країни без офіційного дозволу. Протидія нелегальній міграції представляє собою сукупність міжнародно-правових засобів і методів цілеспрямованого впливу на міжнародно-правові відносини з протидії нелегальній міграції, що здійснюється суб'єктами міжнародного права спільно або індивідуально за допомогою міжнародно-правових норм і принципів [1].

Феномен «незаконна міграція у міжнародному студентському обміні» складають два взаємозалежні процеси – нелегальний та кримінальний її види. Сьогодні потоки мігрантів, які з метою реалізації власних протиправних намірів планують використати освітню галузь України, включаючи і ту категорію з них, які споконвічно мають незаконний статус, викликані переважно особливостями економічного розвитку, що у тому числі розширюють можливості кримінального бізнесу. Кримінальна міграція у міжнародному студентському обміні України розглядається як різновид міжнародної добровільної міграції з використанням запрошень на навчання в освітніх установах, обумовленої факторами кримінального характеру, і визначається як сукупність переміщень громадян однієї держави, що поселяються

постійно чи на тривалий час на територію нашої держави з метою здійснення злочинної діяльності, а також безпосередньо сама ця діяльність та її наслідки.

Грунтуючись на викладеному, можна стверджувати, що до числа злочинів у сфері міжнародного студентського обміну належить низка інших кримінальних правопорушень, які не може бути вчинено без попередньої нелегальної міграції. Тобто, нелегальна міграція і вчиняється саме з метою подальшої організації певної злочинної діяльності або участі у ній.

Наразі в Україні зареєстровано непоодинокі випадки використання міжнародного студентського обміну для організації в'їзду в Україну та подальшого незаконного виїзду в країни ЄС своїх прихильників релігійно-екстремістськими організаціями «ІДІЛ», «Хезболла», «Хамас», «Джамаат Ісламі». Але неможна виключати й того, що вони будуть використовувати нашу державу не лише для транзиту, а й для вчинення терористичних актів.

У зв'язку з викладеним також слід зауважити, що у світі існує тенденція втягнення до терористичної діяльності як серед «співчуваючих» діяльності терористів, пересічних громадян, так і серед неповнолітніх, студентського середовища. Цей процес супроводжується розповсюдженням серед цих категорій осіб літератури, відео-, аудіоматеріалів тощо, в яких пропагують ідеологію тероризму, що може в подальшому проявлятися у вчиненні терористичних актів (підпал, вибух тощо), як єдиного засобу досягання терористичних цілей.

Відповідно до частини другої ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» «терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму».

Відсутність в українському правовому полі кримінальної відповідальності за цей вид терористичної діяльності не сприяє виконанню повноважень суб'єктами, на які безпосередньо по-

кладено завдання здійснювати боротьбу з тероризмом, зокрема, головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю шляхом проведення відповідних заходів згідно з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Адже, у разі вчинення особою таких дій, вона не буде нести відповідальності, бо за такі дії законодавцем не визначено покарання в жодному нормативно-правовому акті України [2].

Слід зауважити, що в умовах проявів прогресуючої зовнішньої агресії проти України можна передбачити використання каналів обміну студентами для проникнення до нашої держави осіб з метою вчинення не лише терористичних актів, а й злочинів проти основ національної безпеки України – диверсій та шпигунства. Крім того, існує тенденція до використання студентського обміну міжнародними злочинними угрупованнями для налагодження каналів торгівлі людьми, зброєю, вибуховими речовинами, культурними цінностями та ін.

Існують непоодинокі приклади в'їзду в Україну громадян інших держав (за запрошеннями вітчизняних навчальних закладів) з метою подальшої участі у кримінальній діяльності угруповань, сформованих на етнічній основі. Такі випадки зафіксовано щодо вихідців з Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Нігерії, Судану, Сомалі, Російської Федерації та інших країн. При цьому напрями злочинної діяльності вказаних злочинних формувань є різноманітними (злочини у сфері господарської діяльності; розбійні напади та пограбування; крадіжки; виготовлення та розповсюдження наркотичних засобів тощо).

Посилюється й криміногенна ситуація в середовищі компактного проживання чи тимчасового перебування іноземних студентів (гуртожитки, торговельні ринки тощо). Окрім цього, значна кількість протиправних діянь вчиняється й українськими громадянами по відношенню до іноземних студентів з викорис-

танням власного посадового становища (представники вищих навчальних закладів, Національної поліції України, Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України).

Грунтуючись на усьому викладеному, а також на результатах комплексного аналізу норм ст.ст. 41 і 216 КПК України «Підслідність», а також ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можна дійти висновку про те, що серед оперативних підрозділів правоохоронних органів України основними суб'єктами протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну є оперативні підрозділи Національної поліції України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Окрім вказаних вище оперативних підрозділів до виявлення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну можуть бути залучені оперативні підрозділи й інших правоохоронних органів. Це, зокрема, оперативні підрозділи Управління державної охорони України (у разі необхідності запобігання злочинам, що пов'язані з посяганням на життя та здоров'я осіб щодо яких здійснюється державна охорона); органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (у разі необхідності одержання інформації, якою можуть володіти особи, які тримаються під вартою або відбувають покарання у місцях позбавлення волі); Національного антикорупційного бюро (у разі причетності до корупційних діянь, пов'язаних із студентським обміном вищими посадовими особами Міністерства освіти і науки України, Державної міграційної служби України); Служби зовнішньої розвідки України (у разі необхідності здійснення агентурно-оперативного забезпечення розкриття та розслідування досліджуваної категорії злочинів не території інших держав).

Функції оперативних підрозділів щодо протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну зумов-

лені не лише напрямками їх діяльності відповідно до підслідності, а й, головним чином, тими повноваженнями, які покладено на них законодавцем. При цьому, визначальними для діяльності оперативних підрозділів мають бути норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це є цілком природним, оскільки оперативні підрозділи правоохоронних органів і є суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Проте у 2012 році законодавець у ст. 41 КПК України визначив функції оперативних підрозділів, поклавши на них обов'язки, що потребують значних витрат часу, праці й матеріальних ресурсів, та значно обмежив їх у правах. Зокрема, йдеться про обов'язок оперативних підрозділів виконувати доручення слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також позбавлення їх можливості самостійно проводити та навіть ініціювати будь-які дії в межах кримінального провадження.

Аналізуючи норми зазначеної статті, М. А. Погорецький одним із перших дійшов висновку, що із введенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій буде ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Як наслідок, розширяться можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду (вплив на свідків і потерпілих шляхом погроз, підкупу тощо) на всіх стадіях кримінального процесу і, особливо, на судових, де взагалі відсутні в органів обвинувачення ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй [3]. Застереження вченого виявилися виправданими. Крім того, запровадження вказаних законодавчих новацій призвело до значного зниження ефективності діяльності оперативних підрозділів.

Як слушно зазначають М. Л. Грібов та А. А. Венедіктов, вирішення пробле-

ми ефективного використання потенціалу оперативних підрозділів полягає у зміні концептуальних підходів до визначення повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та органів досудового розслідування. Такі підходи законодавець продемонстрував запровадивши у КПК України зміни, якими одночасно відніс підрозділ детективів і підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України до органів досудового розслідування (ст. 38) та до оперативних підрозділів (ст. 41) [4]. При цьому в системі МВС України чітко розмежовано суб'єктів доказування (органи досудового розслідування) та суб'єктів, які лише забезпечують цей процес (оперативні підрозділи). У системі НАБ України таке розмежування відсутнє у зв'язку з тим, що підрозділ детективів й підрозділ внутрішнього контролю віднесено і до органів досудового розслідування, і до оперативних підрозділів. Останні, відповідно до останньої редакції ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є повноцінними суб'єктами ОРД.

Такий підхід законодавця лише з першого погляду є суперечливим. Проте його детальний аналіз дозволяє стверджувати: можливість одного і того ж структурного утворення одночасно попереджати й виявляти злочини, розслідувати їх та здійснювати оперативно-розшукове забезпечення доказування є позитивним зрушенням в організації боротьби зі злочинністю та продовжує запроваджену законодавцем тенденцію щодо зближення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. З нашого погляду, їх розмежування повинно мати суто організаційний, а не юридичний характер. Працівники відповідного підрозділу правоохоронного органу повинні мати рівні повноваження як в ОРД, так і в кримінальному процесі й лише за своїми функціональними обов'язками, що закріплені внутрішніми наказами та інструкціями, мають розмежовуватися

на тих, хто здійснює ОРД, і тих, хто веде кримінальний процес.

Тому, віддаючи належне позитивним зрушенням у законодавчому регулюванні кримінального процесу (в частині наділення підрозділу детективів та підрозділу внутрішнього контролю НАБ України процесуальними та оперативно-розшуковими повноваженнями), не можна не відмітити непослідовності законодавця, який розповсюдив корисні новачки лише на один із правоохоронних органів держави. Ми погоджуємося з пропозиціями вчених, які вбачають доцільність виправлення становища, що склалося через внесення доповнень і змін до КПК України, в основі яких лежить надання законодавчого визначення поняття «оперативні підрозділи», їх диференціації на гласні та негласні та унормуванні їх функцій за зразком оперативних підрозділів НАБ України [5].

Основним видом злочинів у сфері міжнародного студентського обміну є нелегальна міграція у формі незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Ці злочини, здебільшого, поєднуються з іншими, які можна розмежувати на дві категорії: ті, що необхідні для безперешкодного вчинення нелегальної міграції (одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів, використання підроблених документів тощо), та ті, заради вчинення яких здійснюється нелегальна міграція (шпигунство, диверсія, тероризм, злочини у сфері господарської діяльності, торгівля людьми тощо).

Серед оперативних підрозділів правоохоронних органів основними суб'єктами протидії досліджуваним злочинам є оперативні підрозділи Національної поліції України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (відповідно до підслідності, визначеної КПК України), які уповноважені запобігати вчиненню вказаних кримінальних правопорушень, виявляти їх та брати участь у їх досудовому роз-

слідуюванні у формі виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, негласних. У окремих випадках до виконання цих функцій можуть бути залучені оперативні підрозділи інших правоохоронних органів.

Підвищення ефективності діяльності з протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну вимагає законодавчого врегулювання статусу оперативних підрозділів і розширення їх повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлов М. П. Організаційно-тактичні основи розкриття злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / М. П. Михайлов; Одес. юрид. ін-т Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – Одеса, 2008. – 20 с.
2. Михайлов І. М. Шляхи удосконалення антитерористичного законодавства України в контексті протидії пропаганді й поширенню ідеології тероризму / І. М. Михайлов, В. В. Белянська // Державна політика у сфері протидії тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матер. Інтернет-конф. (Київ, 25 черв. 2015 р.). – К.: Нац. акад. прокуратури України; Міжвід. наук. – досл. центр з проблем боротьби з орг. злоч. при РНБО України, 2015. – С. 142–155.
3. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 270–277.
4. Венедіктов А. А. Концептуальні підходи до визначення повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та органів досудового розслідування / М. Л. Грібов, А. А. Венедіктов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2015. – № 1 (34). – С. 95–98.
5. Грібов М. Л. Поняття та зміст криміналістичної тактики в контексті законодавчих новацій у кримінальному процесі України / М. Л. Грібов // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2 – С. 194–200.

Chernyak A. Operative subdivisions of law enforcement bodies of Ukraine as the subjects of counteraction to the crimes in the international student exchange.

The article deals with the definition of the list and functions of the operative subdivisions authorized to counteraction to the criminal activity in the international student exchange. The legal problems in the activities of subdivisions, whose competence is counteraction to the criminal offense, are determined. The ways of solving these problems are given.

It notes that the main crimes in the international student exchange is illegal migration in the form of trafficking the persons across the state border of Ukraine. These crimes are mostly combined with others, which can differentiate into two categories: those that are necessary for the smooth committing illegal migration (obtaining undue advantage by an official forgery of documents, seals, stamps, use of forged documents, etc.) and those for the commission of which the illegal migration doing (espionage, sabotage, terrorism, crime in economic activity, human trafficking, etc.).

Among the operative units of law enforcement agencies counteracting of crimes is investigated operational units of the National Police, the Security Service of Ukraine and the State Border Service (under the jurisdiction specified by the Criminal Code of Ukraine), authorized to prevent the occurrence of specified criminal offenses, detect and take part in their pre-trial investigation in the form of execution the prosecutor's orders in the investigation (search) actions including undercover ones. For some cases, these functions may be execute by the operational units the other law enforcement bodies.

Keywords: crimes in international student exchange, operational units, operational-investigative activity, criminal process.

Стаття надійшла до редакції журналу 16.09.2016 р.